

(əvvəli ötən sayımızda)

Kassilerin vətəni Zaqros dağlarında Kİçik Zab çayının şərq sahilində, Kimmanın qərbində yerləşirdi. Müasir Alman assuroloqu Julian Reade namrilerlə kassileri eyniləşdirir və onların Namri ölkəsində məskunlaşmış olduqlarını yazır. İranın indiki Luristan əyalətində kassilerin adını daşıyan Kasqanrud çayı mövcuddur. Kassilerin boylarından biri də Qamu adlanır. (Julian Reade. Mesopotamia. British Museum press, 2000)

Kassilerin Qamuboyu sonradan Qamu-er şəklində Azərbaycanın müxtəlif ərazilərində məskunlaşaraq Qamuər/Qəmərli adlı toponimləri meydana gətirmişlər. Gürcüstanın Başkeçid rayonundakı Qəmərli kəndi, Ermənistanda azərbaycan türklərinə məxsus qədim Qəmərli şəhəri və mahalı (Artaşat), yəni Üçkilsədə (Eçmiədzin) Qəmərli kəndi qədim kassi tayfasının yerləşdiyi ərazilər olmuşdur.

Kassilerin Khabarboyu Babilə hakimiyyəti ələ keçirdikdən sonra Babil/Mesopotamiyada məskunlaşmışdılar. Görünür Kassilerin Khabarboyu sonradan Azərbaycanın güneyində və qüzeyində Kəvər şəklində bir çox yeryaşayış yerləri və coğrafi əraziyə öz adlarını vermişlər. İndiki Ermənistan adlanan ərazidə vaxtilə azərbaycan türklərinə məxsus Kəvər adlı qədim yaşayış məskənində məskunlaşaraq bu qədim şəhərə öz adlarını vermişlər. Ermənilər bi əraziyə köçürüləndən sonra yerli xalq bu şəhərdən didərgin salınmış və adı öncə Nor-Bəyazıt, daha sonra isə Kamo olaraq dəyişdirilmişdir.

Kassilerin digər tayfaları isə öz vətənlərində Zaqros dağlarında Elamin qüzey-qərbindəki ərazidə yaşamaqda davam edirdilər. Kassilerin Babilə məskunlaşdıqları ərazi sonradan Quzan ölkəsi adlanmışdır. Kassilerin məskunlaşdıqları digər bir Quzan ölkəsi isə Urmiyə gölünün qüzey-doğusunda yerləşirdi.

Alman assuroloqu Billerbek kassilerin əsas vətəninin Azərbaycan olduğunu yazırdı. Kassiler Susun şimalından başlayaraq Urmiyə gölüne qədərki dağlıq ərazini əhatə edirdi. O çoxlu kiçik knyazlıqlardan ibarət idi. Onların qonşuluğundakı Azərbaycan və Ardılanda qədimlərdən etibarən kassilər məskunlaşmışdılar. (Billerbek A. 1893, Səh. 50)

Kassilər m.ö. 1595-ci ildən 1155-ci ilə qədər, yəni 576 il Babilə hakimiyyəti ələ keçirərək hökmran olmuşlar. Onların Babilə hakimiyyətlərinə eyni mənşədən olduqları etimadları son qoymuşdular.

Almaniyada Assurologiyanın atası hesab olunan, qədim şərq ta-

nadakı Kassilər adlandırdı. (Sayce A. 1885, Səh. 14)

Kassi tarixinin ən görkəmli araşdırıcılarından biri türk tarixçisi Kamal Balkan olmuşdur. Kamal Balkan 1943-cü ildə "Babilə feodalizm araşdırmaları. Kaslar dövründə Babil" adlı B.Landsberqin rəhbərliyi altında dissertasiya müdafiə etmişdir. Onun bu dissertasiyası tədqiqatçılar üçün əlçatmazdır və yəqin ki, geriye dönməz şəkildə itirilmişdir. Onun əsərinin tezisləri 1945-ci ildə H.Qutebork tərəfindən

Ələsgər Siyablı

çobanı" deməkdir. (K.Balkan. 1948, Səh. 724)

Kassi kralları özlərini xalq tərəfindən etiqad olunan müxtəlif müqəddəs heyvana bənzədirdilər. Onlar özlərini "Tanrıların Nurlu Barsı, tanrıların qutsal öküzü, bəylərin bəyi, dörd cəhətin kralı, Sumerin kralı, Akkadın kralı" adlandırırdılar. (K.Balkan, 1948, Səh. 729)

Kassi krallarının bu epitetindən göründüyü kimi bars və öküz kaslar üçün iki kutsal totem heyvan olmuşdur. Samilər Barsı namri adlandırırdılar. Namri tayfası Zaqros dağları ilə Diyala çayının arasında məskunlaşmışdılar. Namri ölkəsi krallığını həm kassilərə, həm də Elama aid edirdilər. Yuxarıda qeyd etdimiz kimi bir çox müəlliflər Elam krallarına tabe olan namri ölkəsinin

evadlandırdı, tayfa və ya inzibati ərazilərin sərhədlərində bu ərazinin həmin tayfaya və ya onun başçısına məxsus olması haqqında yazılı daşlar qoyulurdu, bu daşlar kudurru və ya bitu, həmin ərazinin idarəçisi və ya bəyi Bitu-elu və ya bel bitum adlandırdılar. Sumer mixi işarəsi ilə bu söz E. Hİ. A. ERİN kaşşi formasında ifadə olunurdu və mənası "Kassilərin evinin başçısı" anlamı daşıyırdı. Erin sözü burda "başçı" anlamı daşıyır. Bu "tanrı evləri" anlamına da gəlir. Bitu sözü qədim türk dilində Bitik – yazı anlamı daşıyırdı və qədim türklərdə Bitiç taş ənənəsi mövcud idi və bu ənənə dilimizdə Bitili daş ifadəsi şəklində qorunub saxlanmışdır.

Kassilərin tayfa sülalələri Buqasum adlandırdı. Buqaş buğa və öküz deməkdir və kassilərin tanrısı idi. Kassilərin Buqa tanrı adı Sanskrit dilində Baqa, Qotların dilində Bhaqa, ingilis dilində mənası God – allah deməkdir. (Waddell L. The Makers of Civilization in Race und History, Səh. 461)

Dünya tarixinin Turan dövrü

rixi üzrə böyük avtoritetə malik Fridrix Delitç kassilərin tarixini və dillərini tədqiq edərək onları altaylı və monqol mənşəli hesab edirdi. Kassilərin ərazisi Susun şimalından başlayaraq Urmiyə gölüne qədərki dağlıq ərazini əhatə edirdi. O çoxlu kiçik knyazlıqlardan ibarət

idi. Kassilərdən qüzey-batı tərəfdə Qutilərin ölkəsi yerləşirdi. Onlar tamamilə monqol tayfalarından ibarət idilər. "Delitç burda monqol dedikdə kassilərin turanlı mənşəyə malik olduqlarını nəzərdə tutur. Alman assuroloqu hurri, kassi və urartu dillərindəki mixi mətnlərini araşdırarkən bu dillərin qohum dillər olduğunu və bu dillərdə bir çox sözlərin ekvivalent təşkil etdiyini müəyyən etmişdir. (Delitzsch F., Die sprache der Kossai, səh. 14)

İngilis assuroloqu A.Saysın yazdığına görə Babil əhalisinin bir hissəsini də Elam dağlarından gəlmiş kassilər təşkil edirdilər. Qeyri sami dilində danışan kassilər Babilə işğal edərək 577 ilə qədər hakimiyyət sürmüşdülər və onların hakimiyyəti dövründə Babillilər Haa-

alman dilinə, 1986-cı ildə isə alman nüsxəsindən B.Foster tərəfindən ingilis dilinə tərcümə edilmişdir. (M.A.Redina-Tomas, 2018, Səh. 10)

Kamal Balkan Kas tarixinə həsr olunmuş "Kas tarixinin ana xatələri" kitabı türkiyədə nəşr olunmuşdur. Azərbaycan tarixçisi Mirheydər Mirzəyev də Babil Kassi dövlətinin ictimai-iqtisadi tarixinin müxtəlif aspektlərinin tədqiqinə həsr olunmuş dissertasiya müdafiə etmişdir.

Kamal Balkanın yazdığına görə Kas hökmdarları özlərini "Kassinin çobanı" adlandırırdılar. Mixi yazı mətnlərində Kassi adı Kasşu şəklində ifadə olunmuşdur. Kassilərin kralı Kurqalzinin adı mixi yazı mətnlərində "re"i Kaşşi şəklində yazılmışdır və mənası "Kassilərin

əhalisinin etnik mənşə baxımından kassilərlə eyni olduqlarını yazmışlar.

Kassi dili aqulyutativ dil ailəsinə daxil edilir. Kassi dilinin hind-avropa dil ailəsinə aid edilməsi cəhdləri iflasa uğramışdır.

Kassilər sosial təşkilatın tayfənəsl birlikləri formasında şəklində birləşmişdilər. Kassi əraziləri tayfalar arasında bölüşdürülmüşdü və bu ərazilərə tayfa başçıları rəhbərlik edirdilər.

K.Balkan kassilərə həsr olunmuş öz dissertasiyasında yazırdı ki, Kassi dövlətində torpaqlar-hökmdara məxsus idi və o bu torpaqları pay şəklində tayfa başçılarına və ayanlara verirdi.

Kassi bəylik dövlətləri Bit, yəni "evlər" adlandırılırdılar. Bu tayfalara məxsus ərazilər isə bitu, yəni

Elçibəy Dədə Qorqud dastanında qəhrəman Buğacın adının kassi tanrısı və kralı Buqaş adından yarandığı fikrini irəli sürür.

Ön Asiyadan başlamış Mərkəzi Asiyaya qədər geniş bir ərazidə məskunlaşmış əzəmətli Kas/kusi öntürk etnosunun dini etiqadı və tanrıları panteonu bu bölgədə məskunlaşmış xalqların dini inancları üzərində böyük təsirə malik olmuşdur. Kusların ali tanrılarından olan Buqaş tanrı adı Buqa, Boq, Baqa şəklində bir çox xalqlarda teonimlərin kökünü təşkil edir. Kassilərin Buqaş tanrısı Assur mixi mətnlərində Baqamaştu şəklində ifadə olunur. Bu ad sonradan Baqamazda formasında Avestaya yansımış və tədricən Ahuramazda şəklini almışdır.

Rus araşdırıcı Marina Redina Kassi tayfalarından birinin adının Şamharu adlandığını yazır, bu etnonim Azərbaycanın Şamaxor adına uyğundur, ancaq nədənsə xalq tərəfindən Şamaxor adlandırılan bu qədim yaşayış yeri indi Şəmkir kimi ifadə olunur. (Marina Redina-Tomas, 2018, Səh. 31)

Kassi tayfalarının Babilin Sippar şəhəri rəhbərliyinə yazdıqları məktubda Tarqumannu, yəni tər-cüməçi adı da qeyd olunmuşdur, çünki Kassilər akkad dilini bilmirdilər.

Kassi sülaləsinin Babiləki hakimiyyəti dövründə Hatti krallığı ilə Babil arasında qardaşlıq münasibətləri mövcud idi. Bu olduqca səmimi qardaşlıq münasibətləri Hatti kralı III Hattuşilinin Babilin kassi sülaləsi kralı Kadaşman Turquya və sonra onun oğlu Kadaşman Enlilə bu qardaşlıq əlaqəsi haqqında yazdığı məktublardan da görünməkdədir. Kadaşmanlar həmişə qardaşlıq münasibətində olduqları Xatti şahzadə qadınları ilə evlənməklə bu ittifaqı daha da möhkəmləndirirdilər. Kassi hökmdarı II Buma-Briaş da öz qızını Xatti kralı I Suppiliulimmasaya əvə verməmişdi və o baş hərəm anamında olan Tavananna ünvanı daşıyırdı. (Marina Redina-Tomas, 2018, Səh. 135)

(ardı gələn sayımızda)